

Kelenföld (Tabán) helye és neve.

I.

Egy pusztulásra ítélt városrészeiről írunk nekrológot, mely fővárosunk történetében minden időkből a mostohatestvér passzív szerepét játszotta, holott éppen e terület kicsiny magvából fakadt ki s fejlődött terebélyes fává a csodásan szép magyar világváros. Ennek a legrégebbi időkből még önállóságra hivatott, de ma már csak városrésznek nevezett területnek, mint összekötő kapocsnak köszönhetjük tehát fővárosunk tulajdonképeni megszületését, a régi Buda és Pest egyesítését, Budapestet. A csákányok lassú munkája még itt-ott meghagyott ugyan egy-egy rozoga külsejű épületet, de nemsokára ezek is el fognak tűnni s az utókor számára már egyedül csak az idegen, keleti hangzású elnevezés marad meg mementóként, magyarságunk legszomorúbb korszakára. A tervbevetett városrendezés azonban új, modern városrészt, vagy tündérkertet szándékozik szemünk elé varázsolni s így nem lehetetlen, hogy a múlt emlékeitől elszakadt, jelentőségét veszített név is nemsokára feledésbe fog menni a hozzátapadt átkos idők minden fájdalmával együtt. De ne legyünk igazságtalanok, mert ha e városrész jelentős helyzetének és szerepének ellenére alul is maradt eddig a fejlődésben — hiszen nemcsak a sors csapásai, hanem a terjeszkedési lehetőség hiánya is akadályozta ebben — mégsem szabad megfélelkezni az elhaló Tabán fogalmától elválaszthatatlan (sajnos inkább csak leírásokból ismeretes) olyan emlékekről, melyek hivatva voltak egy dicső multnak fényét visszasugározni, s az itt lejátszódott eseményekről, melyekben Buda és Pest több mint ezer év óta tartó szívverésének lüktetését érezzük.

Mai fővárosunk elsősorban geológiai alakulatának és geográfiai helyzetének köszönheti létét. E két tényező már a legrégebbi időkből is arra predesztinálta e vidéket, hogy csakis itt valósulhat meg, s itt emelkedhetik a természetes határvonal, a Kárpátoktól övezett birodalom székhelye. A Duna folyam s annak két partja, az egyik oldalon a hullámozó hegyvidék, a másik felén a termékeny rónaság nemcsak természeti szépséget varázsolt a központi fekvésű helyre, hanem az életnek, az emberi letelepülésnek olyan előnyeit nyújtotta, melyeket már a La-Tène-korszak emberei sem hagytak kiaknázatlanul. Különösen két terület helyzete, s azoknak egymáshoz való közelsége jelölte ki mai fővárosunk terjeszkedési irányát, fejlődési

körzetének alapkövét. Az egyik a mai Óbuda Aquincummal, a másik pedig a mai Tabánnak nevezett városrész volt. Valamikor e területek a maguk külön történetüket élték, de a terjeszkedéssel járó gyakori érintkezés mind közelebb hozta őket egymáshoz, a sorsközösségbe.

Mindkét városrésztől a legújabb kutatás megállapította, hogy óslakói illyr-pannon népek voltak, akikre még a Krisztus e. I. században egy La-Tène kultúrát hordozó nép, az eraviscok neheztedek rá.¹⁾ Ezekre következett később a hódító tervekkel hazánkba jött rómaiak uralma, akik azonban már nem elégedtek meg csupán az ittmaradást, az életfenntartást elősegítő természeti előnyökkel. Az ő letelepülésüknél elsősorban a birodalom határát biztosító stratégiai és politikai szempontoknak volt döntő fontosságuk. Ezért fővárosunk kialakulása, fejlődése nem is a legtöbbet nyújtó természetadta ígéret, a mai Tabán helyén, hanem az akkor ott letelepedett kelta lakosságtól elkülönítve, de annak közelében maradván, északabbra a római impérium alá tartozó új alapítású Aquincumban kezdődött. Itt volt az első városi élet, helyet adva későbbben nemcsak a népvándorláskori népeknek, hanem a magyarság egyik legrégebb városának. A mai Tabán és Belváros közti révhelyet azonban éppen stratégiai fontossága miatt a rómaiak mégsem szerették volna egészen feladni, s ezért a közelben maradván csak feljebb vonultak, hol a partok megfigyelő állomásai révén minden megmozdulásról könnyen értesülhettek.

Azáltal, hogy a rómaiak északabbra és nem itt alapították városukat, megpecsételték a mai Tabán helyének alárendelt szerepét. Így dacára őslakottságának, önkormányzattal rendelkező római letelepülés e helyen nem alakulhatott ki. A vezetést a körülötte fekvő helyek, előbb Aquincum, később Pest, majd az Aquincum helyén kialakult Buda, vagyis Óbuda és végül a mai Várhegyen épült Buda ragadta magához, melyek mindegyike önálló várossá tudott fejlődni. A mellőzés egyéb okai valószínűleg a természeti akadályok, e völgykatlan zártsága, a belőle elágazó utak keskenysége és emelkedése, továbbá az amúgyis kicsiny területet kettészelő, akkor még szélesmedrű, szabadon folyó patak (a mai földalatti csatornán keresztül vezetett Ördögárka) lehettek, melyeknek ilyen együttes megjelenése az egyenes úthálózatú rendszert követő rómaiaknál sehogysem felelhetett meg egy városalapítás követelményeinek. A hegyeket különben is kerültek, s szívesebben keresték fel a sík területet, nemcsak a castrumok elhelyezése, hanem a városok szabad terjeszkedési lehetősége miatt is. Részükre tehát a mai tabáni városrész nem is bírt különösebb jelentőséggel, bár ők is használták az itteni kedvező átkelési útvonalat. Éppen így a barbár betörések ellen is a mai tabáni oldalon elegendőnek tartották csak egy kisebb őrtorony felállítását²⁾ — amihez előretolt megfigyelő állomásként egy hasonló kisebb védőberendezkedés csatlakozott a Gellérthegy déli oldala mellett,³⁾ — s figyelmüket jobban a természettől kevésbé védett, szemben fekvő pesti partra irányították, melynek megerősítésére már nagyobb gondot fordítottak. Számolhattak a gondolattal, hogy aki kezében tartja a főrvé hely kulcsát, a későbbi Pestet, az nemcsak Aquincumot biztosítja váratlan támadások ellen, de egyben uralja az egész felső Duna-Tisza-közét. A Pest helyén épült castellum csakhamar a római limestől keletre, északra és délkeletre eső útvonalak és a dunai közlekedés gyűjtő állomása lett, ahonnan

a Dunán, a révészek mozgó útján át és a mai Tabánon keresztül két irányba ágazva folytatódott az út Aquincum felé.

A mai Tabán letelepülésre alkalmas helyzetét, kedvező fekvésére visszavezethető gazdasági és kereskedelmi jelentőségét — melyet a Duna itteni átkelését megkönnyítő keskeny medre, a budai hegykoszorú által védett és temperált éghajlatánál fogva termelésre kiváló völgy, az innen szétágazó útvonalak, nem utolsó sorban a hegy alatti meleg források felhasználhatósága és a szemben fekvő, messzire belátható síkság adott meg — sokkal jobban értékelték honfoglaló őseink. Számukra a Duna megszűnt határvonal lenni, s ezért az itteni partvidék és a környék sűrűbb betelepítésével biztosították az átkelés helyét, mely központi fekvésénél, vonzó és éltető erejénél fogva az új birodalomnak, Magyarországnak szíve lett. Elsősorban a folyam széles kiterjedésű keleti oldalán, körülbelül a mai belvárosi plébániatemplom körzetében — hol még állottak a rómaiak idejében épült castellum falai — alapították Pestet, a révészek, halászok és kereskedők városát. (Castrum quod dicitur Pest)⁴⁾

A magyarok, amint azt Hóman szemléltető módon tárja eléink a honfoglalásról írott tanulmányában, mindenkor előszeretettel szállták meg a nagyobb folyók mindkét partját. Ezáltal nemcsak az egyik főfoglalkozásukhoz, a halászathoz alkalmas területet biztosították maguknak, hanem hirtelen támadások ellen azt jobban meg is tudták védeni.⁵⁾ Megérzésükkel, előrelátásukkal ellentétben a rómaiakkal, akik a Duna folyam természetes határát főleg hadi határnak tekintették, itteni letelepedésükkel egy virágzó életnek vetették meg alapjait. A halászattal egybeforró révész foglalkozás tette ugyanis lehetővé, hogy a mai Tabán területe is benépesedett, s hogy itt bonyolíthatták le a nyugat-keleti kereskedelem gyűjtőpiacának, Pestnek tranzitó forgalmát.

A balparti főrévhelynek volt tehát tartozéka, testvértelepülése a szembenfekvő part környéke, a mai Tabán, melyet megkülönböztetésül Pesttől, (villa Pest) a főrévhelytől Kis-Pestnek (minor Pest ultra Danubium sita) neveztek.⁶⁾ Ez az elnevezés már maga is elárulja e városrész egykori sorsát, kisebb jelentőségét a fejlődésképes Pest városával szemben. Pedig e tabáni rész szerencsés fekvése és természeti kincsei határozták meg magának Pest városának helyét, melynek még nevet is adott a bolgár-szláv nyelvi átvételre vezethető Pest=kemence szó jelentéséből. A helyelnevezést különben Melich János nyelvösszehasonlításai alapján ma már kétségbevonhatatlanul magyar eredetűnek kell elfogadnunk, mert e név a honfoglalás előtt még nem volt ismeretes.⁷⁾ A révhely mindkét partjának összetartozásával magyarázható, hogy kezdetben ez a kisebb Pest, vagyis a mai Tabán sorsa nem a budai részekkel, hanem valóban Pest városával forrott össze hosszú ideig. Pest akkori domináló szerepét mi sem bizonyítja jobban, hogy a szemben emelkedő mai Gellért-hegyet sokáig Pesti-hegynek (mons Pestiensis), a tatárjárás után benépesedett Vár-hegyet Pesti-újhegynek (novus mons Pestiensis), a felépített várat pedig Pestújhegyi-várnak (castrum novi montis Pestiensis) nevezték. A második kereszties hadjárat után tömegesen bevándorolt és letelepedett németek azonban már Creynfeld (Craynfeld, Kreyinfeld, Kreinfeld, Krainfeld) néven is említik Kis-Pestet, mely elnevezésnek eredetére és a magya-

ros Kelenföld megjelöléssel való kapcsolatára azonban még ma sincs elfogadható magyarázatunk.

A mai Tabán területére eső átkelési szakasz, ha nem is mindig a hely meghatározott megjelölésével, többször foglalkoztatta krónikásaink képzeletét. Így már a titokzatos hún krónika sokat vitatott szerzője Kézai is, a hún sereget a tévesen Sicambriának elnevezett Aquincumtól délre vezeti át a Dunán, vagyis a mai Tabán, illetőleg a pesti Duna-szakasz helyén.⁸⁾ Szerintünk itt a szerző — ha eltekintünk az események zavaros beállításától, s történeti valószínűtlenségétől, melyből csak az átkelés homályos hagyományai és a közelben lejátszódott, de már későbbi, a magyarok idejére tehető ütközetek rejthették magukban a hiteles történeti magot — másra, mint a pesti főrévhelyre nem is gondolhatott, mert az események megnevezett színhelyei, már amennyire azok geográfiailag követhetők, az itteni átkelési főútvonala körül látszanak csoportosulni.

Amit azonban a régebbi krónikákból csak sejthetünk, azt Thuróczi határozott formában tárja elénk. Ugyanis ő az első, ki a hún harcokkal kapcsolatosan tisztán etimológiai alapon, a cselekmény szavának magyarázásával Kelenföldnek nevezi a révhely budai partvidékét. (Transnatao itaque infra Sicambriam Danubio, in ea parte, ubi nunc villa Kelenfewld locata est, propter quod et eadem hoc vocabulo denominata dicitur).⁹⁾ Már ebben a megkülönböztetésben, hogy Kelenföld neve itt a révhelynek nem a pesti, hanem a budai partját jelöli meg az átkelés színhelyéül, számolhatott Thuróczi annak régebbi keletkezésével, őstelepülésével, s egykori nagyobb történeti jelentőségével.

Thuróczi tetszetős megjegyzése most már bizonyos történeti eredetiséget és érdekességet adott a lassanként feledésbe menő névnek és helynek, mely az ő idejében Buda várának fénye mellett úgyis az alsóvárosok jelentéktelen szerepét töltötte be. Észrevételét az utána következő krónikák és történetírások kritika nélkül vették át, s egy félszázaddal később már Csáthi Demeternek, a »Pannoniai ének« szerzőjének nyújtott kitűnő ötletet hasonló, de inkább csak játékos helymagyarázásokra. Csáthi Demeter azonban történeti valószínűséggel Árpád honfoglalásának eseményeit fűzte a kelenföldi átkeléshez (Árpád juta magyar néppel Kelemföldén a Dunán elkelének).¹⁰⁾ A hún mondák eredete és hitelessége fölötti tudományos viták során, a problémával foglalkozók igen helyesen rá is mutattak a hún krónika szerzőjének egyéb tévedésére is, ki részben a honfoglalás eseményeit, részben még frisebb hagyományok hatásán későbbi történéseket vetített át a »primus introitus« szövegébe.¹¹⁾ A tévedésért azonban Kézai épen úgy nem vádolható akár mesterkéltséggel, akár tudatos elferdítéssel, amint Thuróczi sem, ki egy új megrögzíthető adattal, Kelenföld névvel akarta az átvett monda dunántúli hadjáratának hitelét igazolni. Kézai kompilációja, mely mondai elemek és a helyi emlékek látszólagos kapcsolatából akart valószínű történetet nyújtani, erősen érezteti ugyan a kritikai megfigyelés hiányát, de épen meseszerűsége, ami az élő hagyományok foszladozó szálainak és az irott források ingadozó adatainak egymásbaszövéséből keletkezett, mutatja legjobban, hogy még ez az önkényes feldolgozás is sokkal közelebb állott szerzőjének szívéhez és képzeletéhez, mint az általa felhasznált, de új keretbe foglalt szűkszavú

régi Gesta és a szétszórt, megtévesztő, sokszor rosszindulatú vértelen, száraz külföldi forrásanyag.¹²⁾ A hún krónika, bár általában felhasznált forrásainak szövegét követi, mégis egyéni felfogású és színes beállítású alkotás a magyarok első bejöveteléről, amint természetesnek látszó és meggyőző Thuróczi számára a néphagyományból vett hozzáfűzés. Az átkelésrel kapcsolatban elsősorban mindketten abban tévedtek, hogy a csak lazán összefüggő hagyományokat nem helyezték megfelelő időbe. De az ő felfogásuk szempontjából ez a tévedés nem is volt annyira szembe-tűnő, mert a magyarság őstörténete iránt érzett túlfűtött lelkesedésükben a közös származás tudatát, a testvéri kapcsolatok megerősítését és Attila héroszi alakján át a hatalmas hún nép utódainak, a magyarság nagyságának dicsőítését tűzték ki főcélul.

Thuróczi Kelenföldje azonban semmiesetre sem egy szójáték kedvéért alkalmazott betoldás és kitalálás, amint azt Bleyer állította,¹³⁾ mert az elnevezés több mint egy századdal Thuróczi előtt megtalálható már a Bécsi Képes Krónikában is Szent Gellért vértanaságának leírásában, melyben a mai Gellérthegy mint Kelen-hegy, vagyis Kelenfeld (Kelenföld) hegye néven említetik. (Et everterunt currum eius in ripam Danubii, ibique abstracto eo de curru eius, in biga positum, de Monte Kelenfeld submiserunt).¹⁴⁾ S így vette át egy pár évvel későbbben Mügelin is krónikájában, akinél pedig ez annál feltűnőbb, mert mint német író, a magyar helyneveket általában erős torzítással adta vissza. (Kelenveld)¹⁵⁾ De ha tovább megyünk a kutatásban, Kelenföld nevét legkorábban egy 1291-ben kibocsátott oklevélben találjuk meg¹⁶⁾ (Jerney J. egy 1277-ben kelteztet is említ)¹⁷⁾ ami arra enged következtetni, hogy az itteni kispesti révész lakosság megnövekedve a tatárjárástól elpusztult Pest (Pest maior) megmenekült magyarjaival a Kis-Pest megjelölés helyett a XIII. sz. közepétől már jobban a valószínűleg korábban is ismert magyar hangzású és jelentésű Kelenföld elnevezést kezdte használni. Az idegenek azonban megmaradhattak, de már szórványosabban egy csak általuk használt s az oklevelek tanúsága szerint szintén régebbi kifejezés, a Creynfeld helynév mellett. Kis-Pest neve ugyan még a XIV. sz. közepén sem veszett ki teljesen okleveleink szövegéből, s a csak már ritkán felbukkanó Creynfeld elnevezéssel körülbelül egy időben tűnik el, amiből az itteni magyarság megerősödésére következtethetünk. De az önálló jelentésű magyar elnevezés mind gyakoribb használata más részről viszont bizonyos függetlenítést, szakadást sejtet a Nagy- vagy Régi-Pesttől. Ezt a szándékot a XIII. sz. közepének lakossága könnyen meg is valósíthatta volna, mert a tatárok visszatérésétől való félelem miatt még sokáig nem gondolhattak a romokban heverő Pest helyreállítására, s ezért fáradoztak inkább Buda-vára felépítésén. A szerencsésebb helyzetű Kelenföld, melyet a sárga veszedelem viharai jobban megkíméltek, a révhely testvérpartjának teljes pusztulása s a katasztrófát követő idők bizonytalansága most alkalmassá is tették az önálló fejlődésre. De az ugyanekkor megkezdett Buda vára felépítésének gyors iramát, melyet védelmi célkitűzése miatt maga a király szorgalmazott legerősebben, nem tudta átvenni, s alig tette meg az első lépést az önállóság felé — a XIV. sz.-ban külön községnek is nevezték (Villa Kelenföld)¹⁸⁾ — máris beleolvadt egy új és nagyobb közösségbe, Buda városába. Pedig e terület mint a budai

híres szőlőtermelés egyik középpontja, az ország átmeneti kereskedelmének és a pesti gyűjtőpiacnak révhelye, az itt épült, ugyancsak nevezetes Szent Gellért egyházzal már jóval a tatárjárás előtt nagy jelentőséget érhetett el.

A földrajzi nevek megváltoztatása azonban a középkorban sohasem történhetett hivatalos elrendelésre, legtöbbször valami erősen élő, vagy újból felelevenített néphagyomány fűződik keletkezésükhöz. Így a Thuróczi-féle közlésnek valóban lehetett valami mondai alapja, de hogy Kelenföld csakugyan a történeti ténynek vehető átkeléstől, még pedig a húnok itteni átkelésétől kapta volna nevét — vagyis még a húnok idejében s az ő nyelvükön — nemcsak bizonyítani, de feltételezni is nehéz. Szerintünk a jobban hangzás szerinti egyezést és nem azonos jelentést adó, cselekvést kifejező szónak a név keletkezéséhez semmi köze nincsen. Inkább hisszük, hogy itt egy ismeretlen tulajdonnév, esetleg valamilyen természeti jelenségből, megfigyelésből vett szó, vagy köznév lehetett a származás alapja, amit Thuróczi a húnok átkelésével hozott kapcsolatba, de olyképen, hogy abba viszont egy időben meg nem felelő eseményt, a honfoglalás mondakörének emlékét szőtte bele. De hasonlóképen kérdéses ezen elnevezésnek a magyarok átkelésétől való származtatás lehetősége is, mert bár élő hagyomány tarthatta fenn itteni átkelésük emlékét, a földrajzi nevet aligha képezhették — dacára, hogy több példa van a cselekvést kifejező nevekre — a történés szavából. A XIX. sz. nyelvtudománya ugyan a menést, járást jelentő *kel* szó törzsalakját fogadta el a származtatás alapjául s csupán csak a szó fejlődésének, képzésének változataiban alakult ki eltérő vélemény.¹⁹⁾ Így Révai Miklós a *kelen* vagy *kelem* alakzatot a *kel*, *átkel* ige legrégebbi alakjának tartja, melyből Székely István krónikájára támaszkodva, Kelenföld nevét — azokkal szemben kik azt a *kelő* szóból származtatják — XVI. századi használat szerint Kelényföldre helyesbíti.²⁰⁾ Az ő fejtegetésére vezethető tehát vissza a XIX. sz.-ban használatos Kelényföld, Kelényhegy s Kelénybérc elnevezések.

Hódító hadjáratokban egy olyan természeti akadálynak, vagy határnak legyőzése, mint a Duna folyam átlépése volt, a régebbi kor embeire rendkívüli eseményként hatott, melynek emlékét a győztesek kiszínezett mondáikban tartották fenn sokáig. Ilyen monda maradhatott fenn a kelenföldi átkelésről is, mert ettől függetlenül úgy történeti távlatból, mint városföldrajzi szempontból annyit mi is megállapíthatunk, hogy minden dunántúli hadjárat kulcsa, minden kelet-nyugati, vagy nyugat-keleti irányú és dunamenti tömeges megmozdulásnak útja a Pest körüli s főképen a pesti révhely, vagyis a kelenföldi átkelés volt. Ezalatt természetesen mindig a mai tabáni partvidéket s nem a tévesen megjelölt s érthetetlen felületességgel már a köztudatba is átment mai Kelenföldet kell érteni. A népvándorláskori népek egymást követő átvonulásai s így a húnok átkelése is csak itt történhetett meg, ami épen oly biztosra vehető, mint a magyaroknak részleteiben már jobban rekonstruálható itteni átkelése a honfoglalás idejében. Másféle elnevezés, vagy annak hiánya még nem zárja ki a lehetőséget, de ellentmondást sem találunk a krónikák elbeszéléseivel szemben.

A dunai átkelés legbővebb leírását Anonymus, *Gesta Hungarorum*-jából ismerjük, de ebben a Névtelen mester a megyeri révet jelölte

meg az átkelés helyéül, melynek emlékét — ha e hely nyoma el is veszett teljesen — a mai békásmegyéri s a vele szemben fekvő káposztásmegyéri összetett helynevek őrzik.²¹⁾ Kézai rövid leírása viszont a megyeri átkelést nem is említve, a pesti és szobi révhelyeken vezeti át Árpád seregét.²²⁾ E kétféle előadás alapján Salamon Ferencnek Anonymussal szemben felsorakoztatott szkeptikus és elfogult álláspontjainak megdöntésére Dedek Crescens igen érdekes kombináció mellett érvel.²³⁾ Szerinte Árpád átkelése egy nagy körültekintéssel kidolgozott bekerítő hadműveletnek volt sikeres végrehajtása. Elővigyázatból, a csapat előbb a Duna balpartján vonult fel s a Rákospatak körül megpihenve, haderejüket ott három részre osztották. A déli szárny a pesti révnél, az északi a szobi s a főcsapat Árpáddal az élen a megyeri révnél kelt át.

Egy bizonyos, hogy az átkelés legközelebbi célja az egykori Aquincum, Pannonia kapujának, Attila városának bevétele volt. Bár Pannonia belsejébe a fő útirány a délebbre fekvő pesti réven vezetett át, mégis mindaddig, míg Aquincum a maga előretolt castrumaival együtt nem jutott a honfoglalók kezébe, nyugat felé az út nem volt szabad, vagy legalább is a Duna jobbszéljének, körülbelül az egykori Brigetio-ig terjedő rész biztosítása nélkül kockázatos lett volna minden nagyobbarányú hadi vállalkozás. Dedeknek egy kissé túlzott óvatosságot mutató hadi elgondolása — ami a vakmerő, kalandos harcok után vágyó, félelmet és akadályokat nem ismerő őseink természetének aligha felelhetett meg — egy ilyen Aquincum ellen irányuló koncentrikus támadás kivitelét látszik igazolni.

Salamon azonban a megyeri átkelésben egy teljesen indokolatlan hadi mozdulatot lát, melyet szerinte Anonymus csak azért szőtt elbeszélésebe, mert nyelvészkedési szenvedélye ellenállhatatlanul sodorta az ő *hetumoger*-jeit a mogerri révhez s ezért leírását nem is tekinti másnak, mint fikciónak, az író képzeletének.²⁴⁾ De ha kétségbe vonta Anonymus megbízhatóságát, akkor miért nem élt hasonló óvással Kézainál is, ki a pesti átkelés mellett ugyanakkor egy hatalmas kerülőt tétetett meg a magyar sereggel a szobi révhez, csak azért, hogy Marót nevének mondai hitelét fenntarthassa, megerősíthesse.²⁵⁾ Salamont azonban túlságosan magával ragadta a Névtelen elleni harc heve, s a szerinte is annyira fontos átkelés kérdését, amit maga vetett fel, dacára szellemes gondolatmenetének, ellentmondásaival még zavarosabbá tette.

A honfoglaló magyarság a történetírás eddigi megállapításai szerint a Duna vonaláig komolyabb ellenállásra nem talált s ezért a birtokba vett területeken annyira biztonságban érezte magát, hogy észak és dél felé különösebb veszedelem nélkül bocsátkozhatott nagyobb kalandozásokba. A biztonság érzetét ideiglenesen a Duna folyam eléggé megnyugtató, természetes védelmi vonala adta meg. Árpád azonban mindaddig nem tarthatta államszervező intézkedéseit és a honfoglalást befejezettnek, míg az elfoglalt részeket nyugat felől hadi és politikai szempontokból kellőképpen nem biztosíthatta. De vonzotta a honfoglaló magyarságot a Dunántúl termékenysége, fejlettebb mezőgazdasági élete és városainak kultúrája. Ezért nem helytálló Borovszky azon álláspontja, hogy Árpád és a magyar nemzet nem azzal a szándékkal lépte át Pannonia határát, mintha itt új hazájukat akarták volna biztosítani.²⁶⁾ Igenis, épen abban

emelkedik ki legjobban Árpád kitűnő hadvezéri és diplomáciai érzéke, hogy székhelyét nem az eddig elfoglalt területek középpontjában, hanem — előbb a délvidéki bodrogi részekre, majd ismét a dunai határszélre — a nyugat-keleti érintkezés centrumában, a pesti révhely közelségében, Csepelszigetére helyezte át. Innen szinte közvetlenül figyelhette nyugati szomszédait és hamarosan értesülhetett a Dunántúl minden megmozdulásáról, eseményéről. A sziget ugyanakkor kitűnő lakóhelynek is bizonyult, mert a hadjáratok alatt hátrahagyott asszonyoknak, gyermekeknek s az egész háznépének védelmet nyújtott, hirtelen meglepetések ellen.²⁷⁾ E tudatos és tervszerű előkészítések Árpád államalkotó és hadvezéri képességének legragyogóbb bizonyítékai. Nem a véletlenre, hanem az alkalomra számított, amikor támadólag léphetett fel. S hogy a tervek már előbb fogamzottak meg elméjében, épen későbbi átgondolt, bölcs rendelkezései mutatják, amikor a megszállás, a település súlypontját, a Dunántúlra tette át. Ezzel a ténykedésével erősítette meg a Kárpátoktól övezett új haza fennmaradását, amelyet még olyan nagy népek, mint a húnok és avarok, sem voltak képesek megtartani. Csakis ilyen földrajzi elhelyezkedés és egység mellett volt megvalósítható később a nyugati keresztény kultúrközösséghez való csatlakozás és a keleti érdekkörtől való teljes elszakadás.²⁸⁾

Amikor Árpád vezér elérkezettnek látta az időt terve kivitelére, ő »et omnes sui primates, communi consilio et pari consensu ac libera voluntate, egredientes de insula, castra metati sunt ultra Surcusar usque ad fluvium Racus, et dum vidissent, quod undique tuti essent, nec aliquis eis obsistere valeret, transierunt Danubium.«²⁹⁾ E leírás vonalát követve a lovas magyar sereg Csepelszigetről elindulva a soroksári Dunaágtól kezdve a kezükbe jutott Pesten keresztül szoroson a Duna balpartján haladt a felfejlődésre, csapatszemplére és táborozásra kiválóan alkalmas rákosi síkságra. Ennek a demonstráló felvonulásnak főcélja nyilvánvalóan a szemközti part lakosságának megfélemlítése és szemmeltartása volt, mely a harcias sereg láttára le is mondott minden ellenséges küzdelemről és az átkelés megakadályozásáról. Árpád nem is késlekedett sokáig s a vezérek tanácskozása után a jelentések szerinti legmegfelelőbb pontokon vezette át seregét a túlsó partra.

Történetírásunk egy része Anonymus megjegyzése nyomán a megyeri partokra teszi az átkelést. (Et portum, ubi transitum fecerunt, portum Moger nominaverunt)³⁰⁾ Nemcsak a helynév fennmaradása támogatja látszólag ezt a feltevést, hanem még hitelesebbé teszi azt a melegforrások megemlézése is, amit Podhradczky és Ortvay döntő bizonyítéknak vesz a megyeri átkelés mellett.³¹⁾ Következtetéseiket azonban egy kisebb terepszemle is könnyen megingathatja. Ha nem is helyezkedünk mindenben Salamonnak az egész kérdést elutasító álláspontjára,³²⁾ — mert kisebb csapatok itt is átkelhettek — a költői képzeletnek tartott megyeri átkelés helyét épen az ő megjegyzése alapján hajlandók vagyunk egy későbbben elnevezett, vagyis ezen átkeléssel össze nem függő révhelynek tekinteni, mely az itt letelepedett Magyar-Megyer törzs után kapta nevét, amint a közbeeső Jenő faluhoz tartozó jenei rév is csak a magyarok letelepedése után keletkezett. Különböztetve mindkét révhelyről megállapíthatjuk, hogy csak jelentéktelen, inkább halász- és hajóstanyának nevezhető vízi vámszedő

helyek voltak, melyeknek forgalmi és kereskedelmi jelentőségük még a Névtelen korában sem volt. De nem is lehetett, mert e helyeken eltekintve a Duna kiöntési területétől, a rákosi határt környező mocsarak és tavak — melyek még a XVIII. század végén is, amint azt egy Balla-féle térkép mutatja, meglehetősen kiterjedtek voltak,³³⁾ — megakadályozták akár fontosabb útvonalak, akár pedig városok keletkezését. A több természeti előnnyel rendelkező közeli pesti révhellyel szemben a megyeri és jenei rév természetesen el is veszítette jelentőségét, különösen, ha meggondoljuk, hogy mindkét rév átkelési vonala nemcsak egy-egy szigetbe ütközött, hanem még ezek megkerülésével sem jutott a túlsó parton fontosabb útvonallal közvetlen összeköttetésbe. Pleidell igen helyesen mutatott rá, hogy a megyeri rév a jenei révvel együtt minden jelentőség nélkül, csak a jobb lehetőség hiányában alakulhatott ki.³⁴⁾ A Dunának Megyertől körülbelül a Lánchídig terjedő szakasza úgy forgalom szempontjából, mint városképződésre teljesen alkalmatlan volt s még a fennálló Óbuda is, mely tekintélyét csak római örökségének köszönhette, dacára a későbbi királyi pártfogásoknak, épen partjának nehéz megközelítése és ezáltal gazdasági életének pangása miatt fejlődni nem tudott, lehanyaglott.³⁵⁾

De mi értelme lett volna a honfoglaló sereget Megyerig felvezetni, amikor Anonymus félreérthetetlenül csak a Rákos vizéig vonultatja fel őseinket. A rákosi táborozás után, melynek főcélja a hadműveletek megbeszélése volt, útjukat semmi esetre sem folytathatták tovább észak felé Megyerig, mert akkor miként jutottak volna az átkelés után a körülbelül 10 km-rel délebbre eső Felhévizekig, ahonnan csak másnap vonultak be a lakosságtól elhagyott Attila városába, Aquincumba. A leírásban említett melegforrások (usque ad aquas calidas superiores) ugyanis nem hagynak kétséget aziránt, hogy azok itt nem a békásmegyeri forrásokat, hanem csakis a mai Császárfürdő környékét jelenthetik.

De épen a melegforrások helyének különböző magyarázata szerint alakultak ki e kérdésben elterülő felfogások. Így Podhradczky és Ortway, kik a megyeri átkelést fogadták el hiteles feljegyzésnek, e helyhez való ragaszkodásukban a forrásokat is Megyerre helyezték át, aminthogy a Csillaghegy alatt valóban vannak is kisebb hőfokú források. Elgondolásuk Fessler és Hell tulzott elképzelésével szemben — akik Pócsmegyerre tették az átkelés helyét, —³⁶⁾ nem is lépik át a valószínűség határát. De már Podhradczky azon állítását, hogy Felhévíznek a Névtelen idejében még a megyeri forrásokat kell értenünk, mert a mai Császárfürdő környékének hévvezeit csak a későbbi századokban nevezték ugyanígy, teljesen tartathatatlannak. Különben is, ha portus Moger csakugyan a megyeri révet jelentené, akkor amint azt oklevélszövegben is találjuk, annak forrását a meglepő geográfiai tájékozottsággal rendelkező Anonymus is a Megyer helyével kapcsolatosan nevezte volna meg. (ad aquas calidas sita in Meger)³⁷⁾ Anonymus szövegének magyarázó jegyzetében Pauler nem is foglalkozik a megyeri forrásokkal, hanem ezektől délebbre, a mai Rómaifürdő helyén keresi a közelebbi meghatározáshoz annyira fontos forrásvidéket, mely a feltételezett megyeri átkelés utáni pihenőállomás helyének már jobban megfelelne.³⁸⁾

Mindkét forrásvidék azonban csak egy északi, tehát Megyerről jövő támadás esetében lenne esetleg elfogadható ; már pedig akkor előbb az egy-

kori Aquincumhoz tartozó ú. n. polgárvárosi részen, a mai Papföldön keresztül s csak annak elfoglalása után juthattak volna az erős falakkal körülvett Attila városába, a mai Óbuda helyére. Ez a terület pedig, mely az egykori Aquincum megerősített táborhelyét és a katonavárost foglalta magában, Árpádék táborozási helyével épen szemben feküdt, ott, ahol az elhagyatott burgus, egy ugyancsak a rómaiak idejében épült hídfőnek nevezhető őrtorony állott.³⁹⁾ Az őrtorony mely egyik erődje volt Contraaquincumnak, valószínűleg még a római uralom hanyatlása után el is pusztult a híddal együtt, mert különben itt kelhetek volna át legkényelmesebben őseink. De innen megkezdeni az átkelést — bár a Duna itt jóval keskenyebb, mint Megyernél, — a szemben fekvő, mai hajógyári sziget megerősített falai és az ottani part keskenysége miatt nem volt észszerű. Ezért a part mentén haladva jóval délebbre vonultak s a legrövidebb szakasz környékén keltek át. Ezáltal a Csepelszigetén hátrahagyott hozzátartozóikkal jobban megtarthatták az érintkezést, s olyan helyen érthettek partot, ahol elég széles térség állott rendelkezésükre a torlódás elkerülésére. Így juthattak a Császárfürdő hévvizeire, ahol rendbeszedhették csapataikat s ahonnan már egyenes út vezetett az erősség kapujához.

Lehetséges, hogy az Anonymus által használt »ad aquas calidas superiores« kifejezésnek szigorúan vett comparativus nyelvtani alakja a történetírók egy részét arra készítette, hogy a távolabb eső Római-fürdőt jelöljék meg Felhévíz helyett; alapul véve a Névtelen I. fejezetét, ahol írója Attila városának fekvését határozottan a mai Császár- és Lukács-fürdők környéke fölért északra, azaz a mai Óbuda helyére teszi. (iuxta Danubium supra calidas aquas). Minthogy ugyanazon hely ismételt megemlítéséről van szó, azt hisszük, a XII. század fordulóján élt író kifejezéseiben nem szükséges ennyire megkülönböztetett nyelvtani finomságot keresnünk csak azért, hogy abból messzebbmenő következtetéssel más értelmezést kaphassunk. Hiszen a super (supra) és superior szavakat még a fontosabb helymeghatározásokat megkívánó oklevelekben is a legnagyobb szabadsággal alkalmazták. Így az egyszerűen »calidae aquae«-nak írt hévvizeket Buda bármelyik forrásvidékének megjelölésére, tehát még Alhévízre, a mai Tabán területének megjelölésére is használták. A »super calidas aquas« mindenkor Felhévizet, a mai Császár-fürdő környékét, míg az »ad aquas calidas superiores« helymeghatározás egyformán vonatkozhatott Felhévízre és a Szent János lovagok szentléleki kórházának, a mai Római-fürdő forrására. Anonymus tehát, mint Gestájának I. fejezetében, úgy a XLVI.-ban is egyformán Felhévizet érthetett, amelyet csakis délfelől lehetett úgy megközelíteni, hogy az út további folytatása Óbudára, Attila városába vezessen.

Anonymus elbeszélése tehát egész világosan a helynevek meglehetősen csoportosításával és az eseményeknek úgyszólván történeti hűségével a pesti révre vonatkozik, amint Kézai⁴⁰⁾ határozottan meg is nevezi az átkelés helyét, a pesti révhelyet. Egy fennmaradt hagyomány felhasználásával ezt a pesti révhelyet nevezhette Anonymus is a honfoglalásnak, a magyar nemzet e minden bizonnyal egyik legfontosabb hadi tényének kiemelésére Magyar-Révnak, amint megőrizte egy másik néppel kapcsolatosan a Görög-Rév elnevezést, a Tiszának azon helyéről, hol az Árpádtól megvert és

menekülő görög sereg az átkelés alkalmával a vízbe veszett. (Unde locus ille, ubi Graeci mortui fuerunt, a die illo usque nunc Portus Graecorum nuncupatur).⁴¹⁾ Minthogy az elnevezés nem adott határozott topográfiai megjelölést, ezáltal kínálkozott a kérdés történeti hitelességének megoldására alternatív lehetőség.

Prinz Gyula Budapest földrajzi leírásában a Duna erősebb sodrása miatt ugyan könnyelműségnek tartja a pesti átkelést.⁴²⁾ A Rákos mezejéről irányított hadművelet egyes mozzanataiban azonban mégis arra engednek következtetni, hogy a főcsapat, Árpád átkelésének a mai Vigadó tér környékén kellett megtörténnie, mert minden időben, vagyis már a honfoglaló magyarság előtt, de későbbben is körülbelül itt volt az állandó jellegű átkelési vonal és nem az akkor még posványos mocsarakban bő s majdnem háromszor oly széles megyeri partok között. Az átkelési helyek keletkezését elsősorban a földrajzi helyzet határozta meg. Az állandósulást azonban már maga az ember biztosította azáltal, hogy ezt a helyzetet a leleményesség és a technika mind fejlettebb eszközeivel alkalmasabbá tette az átkelésre. De ezt a fejlődést a természetadta előnyök felismerése mellett főképpen az előző korszakokban kijelölt és gyakorlatilag is jól bevált utakhoz való ragaszkodás, a tradíció tette lehetővé, míg az áthidalás technikája már csak alkalmazkodást jelentett. S maga Prinz mondja, dacára előbbi kételyeinek, hogy talán semmiben sincs annyi tradíció, mint éppen az utak megtartásában, melyeket a természet kényszerítő ereje jelölt ki.⁴³⁾ Így már a rómaiak idejében is szinte centripetális törvényszerűséggel a különböző irányból jövő jól kitaposott főútvonalak ide, a pesti átkeléshez vezettek és nem a mocsaraktól védett megyeri halásztanya révéhez, vagy a Rákos-patak melletti hídfő felé, mely különösebb rendeltetés és forgalmi előnyök nélkül tisztán csak a stratégiai célokat, a balpart közeli erődjeivel való könnyebb érintkezés fenntartását szolgálta. Az ősidők emberének csapásait járták tehát a következő korszakok népei, s csak a legújabb kor szakított és szakíthatott a hagyományos megszokottsággal, de ennek éppen eléggé kiáltó rossz példája a Gellérthegy szikláinak vezetett Erzsébethíd felállítására.

Nézetünk szerint Buda, Pest és környékének partviszonyait véve figyelembe, itt a mai Vigadó-tér s talán a Lánchídig terjedő part mentén, az egykori római castellum, majd későbbben Pest város falainak közelében, nem messze a Budai-, vagy Váci-kaputól lehetett már régtől fogva a révészek, hajósok, halászok állandó állomása, vagy tanyája. Itt volt a sokat említett pesti rév (portus Pest, portus Danubi) baloldali partja, hol a XV. század elején a Duna forgalmának elzárására tervezett lánctartó tornyok egyikét kezdték építeni.⁴⁴⁾ Ugyancsak itt a közelben állítottak fel a török elleni ostromok alatt egy hajóhidat, mely elpusztult, a XVII. század végén valamivel délebbre az ú. n. nagyrondeilla melletti repülőhidat, majd annak helyén a XVIII. század második felében ismét egy hajóhidat.

Árpád serege sem választhatott tehát más utat, mint az előző népekénél is ismert s későbbi korokban is használt átkelési vonalat. Hiszen a Pannonia belsejét elzáró budai hegykoszorún keresztül vezető utaknak azt mondhatjuk, valóságos gócpontja volt a mai tabáni völgykatlan, ahonnan

több irányban indulhattak a dunántúli terület meghódítására. Ennek a lankás völgyterületnek átkelési pontját azonban a rajta keresztülfolyó árok (melyet később Szent Pál-, majd Ördögárokknak neveztek,) egykor szélesen elterpeszkedő dunai torkolata határozta meg. Épen ezért a pesti castrum és a későbbi városfal mellett vezető országút folytatása a túloldalon nem a mai Döbrentei-téren át, hanem a mai Ybl Miklós-téren és az Apród-utcán keresztül vezetett az elágazó budai fő útvonalakba. De hogy ezt a pontot elérhessék, — mert az árok beömlése alatti partrész egykor részben az ott lerakódó hordalék, majd lejjebb a Gellérthegy szikláinak áradáskori partközelsége s részben az attól délebbre fekvő nagykiterjedésű mocsaras terület miatt alkalmatlan volt az átkelésre — az elindulás helye, mint említettük s a mint ezt az egykori hídelhelyezések is megerősítik, körülbelül a mai Vigadó-tér közelében lehetett. A két part közötti érintkezésnek különösen kedvezett a Duna medrének itteni erős ívhajlása, mely a víz sodrási erejét a pesti part mentén befelé jó darabon legyengítette.

Fővárosunk multjával foglalkozó történetíróink, mint Horváth, Némethy, Patachich, Wenzel, Salamon a pesti rév, illetve a kelenföldi átkelés mellett foglaltak állást, s ezt a feltevést fogadhatjuk el mi is. Anonymus feljegyzésében nincs okunk kételkedni, mert a Pest környéki helynevekről általában elég biztos értesülései voltak, nemkülönben azok fekvéséről, s elbeszélése e tekintetben meglepő tájékozottságról tanuskodik. Igaz, hogy ismereteit már csak korának tükréből tudhatta visszavezetni, mikor vagy a mondai neveket igazoló nyomok tűntek el már, vagy a helyek nevei alakultak át. De ha úgy értelmezzük a Névtelen tudósítását, hogy az ő idejében ismert megyeri révet tartotta volna az átkelés színhelyének, akkor esetleg tévedhetett a hely geográfiai megjelölésében, de nem a történeti tényben s a vele kapcsolatos elnevezésben. Ez esetben feltételezett következtetése a megyeri révhez való ragaszkodással lenne magyarázható, amennyiben a révhely keletkezése és a honfoglaló Árpád törzsének, a Magyar-Magyar törzsnek sikeres hadi vállalkozása között szoros összefüggést vélt felismerni. E nagyjelentőségű eseménnyel kapcsolatban a magyar nevet azonban akkor sem értelmetlenségből, vagy megtévesztő szándékkal, amint Salamon állította, hanem tisztán lelkesedésből, a nemzeti öntudat felébresztésével akarta megörökíteni.

Anonymusnak a hagyomány felhasználásával követett módszerét nem ismerjük s ezért művében a hiteles történeti anyagot nehéz felismerni, különválasztani.⁴⁵⁾ Az átkeléshez fűzött megjegyzése azonban nyilvánvalóan hagyományra épülhetett, mert a romániai moldvai területen, a Duna alsó szakaszán szintén találkozunk egy Vad-Ungur, azaz Magyar-Átkelés, Magyar-Kelő, vagy Magyar-Rév nevű helyiséggel, mely nevében hihetőleg a bolgárok ellen küzdő Levente átkelésének emlékét őrizte meg.⁴⁶⁾ Hasonlóan Strada-Ungarorum-nak, azaz Magyar-Útnak nevezte a nép a Karinthia és Itália közti utat, melyen egykor egész Lombardiát megremegtetve száguldoztak végig kalandozó magyarjaink.⁴⁷⁾

A megyeri révvel való egyeztetés gondolata, melyet a XIX. század második felében vetettek fel, egy olyan véleményt képvisel, mely a maga eredményéhez szószármaztatás útján jutott el. Mi e feltevésből csak annyit

fogadhatunk el, hogy valószínűleg itt is juthattak át kisebb csoportok, portyázó csapatok, mert egy hadsereg átkelése — hol a gyorsaságnak és a meglepetésszerű rajtaütésnek döntő szerepe van, — alig tehető csak egy pontra. De a meglehetősen kiszélesedett átkelési hadműveletnek stratégiai-lag legfontosabb szakasza épen természetadta előnyeinel fogva csakis a mai tabáni partvidék lehetett. Kelenföld és Magyar-Rév szerintünk egyazon helyet jelenti, melynek később a pesti rév felelt meg s nem lehetetlen, hogy úgy az egyik, mint a másik elnevezés régi reminiscenciák felújítása volt a hazaszeretet érzésének, a nemzeti büszkeség tudatos fenntartására, megerősítésére. Talán a teljes feledésből kellett a neveket megmenteni épen az erősödő idegenekkel szemben, kik a történeti előzményekkel, a mondai összefüggésekkel nem kerültek sem lelki, sem faji közösségbe. De míg a kelenföldi terület nevének eredetét még ma is titokzatos homály veszi körül, addig az átkelés egykori helyének emlékét és nevét megőrizte számunkra Anonymus. A Magyar-rév elnevezés a Névtelen korában hihetőleg már kiveszőben volt, mert a kiemelkedő személynék és események után elnevezett helyneveknél szokásos quod dicitur, quod nunc vocatur, a die illo usque nunc nuncupatur megjegyzést itt elhagyta s csak annyit említ, hogy az átkelő hét vezér után a helyet portum Moger nominaverunt, ami érthető is, miután a XII. században már csak Pesti révről beszéltek, — amint azt Kézai használta — sőt ő maga is egy későbbi fejezetben Pestet írt.

A kegyeletes visszaemlékezés azt a meggyőződést váltja ki belőlünk, hogy Megyer helyett e több megbecsülést érdemlő területre, a régi Kelenföldre (a mai Tabánra) kell helyeznünk a honfoglaló magyarság dunai átkelését. E gyönyörű fekvésű völgy, a lankásan aláereszkedő erdős hegyoldalak csapásai csalogatták és vezethették beljebb egykor őseinket a budai hegykoszorútól védett Pannonia termékeny vidékeire. Innen e nagy időket látott partokról indult meg Árpád győzedelmes dunántúli hadjárata, itt szenvedett vértanú halált Szt. Gellért és itt dült valamikor leghevesebben a várat védő törökök elleni ostrom. Dicsőség és szenvedés, hit és hitetlenség, virágzó élet és pusztulás, gyógyulás és halál, szépség, művészi emlékek és szennyes viskók váltották fel egymást több mint ezer éven át e vérrel szentelt helyen, mely minden időben valóságos seismographja volt az országos eseményeknek.

II.

Talán alig van város hazánkban, melynek annyira változatos, de egyben annyira bonyolult lenne elnevezésének eredete és története, mint épen Budapesté. Már tekintélyes irodalmat lehetne összeállítani a főváros, valamint az egyes városrészek nevének nyelvtudományi és történelmi magyarázataiból. Mégis sok olyan megoldatlan probléma vár még megoldásra, mint a mai Tabán, illetőleg Kelenföld kérdése is, melynek bonyolultságát, eredeti földrajzi helyének megváltoztatásával a mult században hivatalos rendelettel tettek még zavarosabbá. Már fentebb is említettük, hogy a magyar jelentésű és keletkezésű Kelenföld neve egy 1291-ben kibocsátott

oklevél szövegében fordul elő legelőször.⁴⁸⁾ Fekvését ma már nem tartjuk vitásnak, mert minden régebbi kútforrás félre nem érthető módon a mai Tabán helyére teszi, s ezért mint az újabb idők furcsaságáról jegyzi meg Salamon és Némethy is, hogy megfoghatatlan történeti tévedés alapján nevezik ma a Gellérthegytől délre eső területet Kelenföldnek.⁴⁹⁾ A Kelenföld (Kelenfewld, Kellenfeld, Köllenfeldt) elnevezéssel váltakozva találkozunk a *Creynfeld*, *Kreynfeld*, *Kreinfield* megjelöléssel is, amelyre azonban már a tatárjárás előtti időkből is vannak hiteles adataink. Egy 1225-ben keltezett oklevél-szövegben, melyben III. Honorius pápa a veszprémi püspök és a pesti plébános között felmerült tizedszedési perben hozott döntés végrehajtását rendeli el, a vitás creynfeldi szőlőkről van szó (super decimis vinearum de Creynfeld).⁵⁰⁾ Nemkülönben Szent Gellért nagyobb legendájában — melynek ősforrását a XI. század harmadik negyedére tehetjük — a mai Szent Gellérthegy neve azonban az alatta elterülő település német elnevezése után *mons Kreenfeld* megjelöléssel fordul elő.⁵¹⁾ Nem lehetetlen, hogy a Kreenfeld név itt egy későbbi időnek, a legendát átdolgozó és kibővítő író korának felel meg, de téves elírással, (az eredeti Kreinfeld szó *i*, vagy *y* betűje helyébe egy második *e* kerülhetett), amit az író értesülésében előforduló egyéb bizonytalanság is elárul.⁵²⁾ Mindenesetre gyanússá teszi e szó eredeti használatát az a körülmény, hogy a helynévnek ezt az alakját egyedül a későbbkorban lemásolt és interpolatiókkal bővült mondseei kodex nagy legendájában találjuk. Mert sem a Wion-féle kiadás, sem az ősforráshoz közelebb álló kis legenda és a többi változatok, sem pedig a krónikák nem írnak Kreenfeldet. Vagy elhallgatják teljesen a közelebbi helymegnevezést, vagy helyesen Kelenföldet említene. Természetesen itt nem gondolunk a Müncheneri Krónika *Kesenfeld*-jére, amelyből épen úgy nem lehet az eredeti kifejezésre következtetni, mint a hibásan írt Kreenfeld nevéből.

Kelenföld és Creynfeld (Kreenfeld?) minden bizonnyal egyformán ismeretes volt a középkorban s egyformán használták is e neveket. Az elsőt a magyarok, az utóbbit a németek, akik nagyobb számmal azonban csak a keresztes hadjáratok alatt és után telepedtek le. Bár Péter hívei közül korábban is élhettek itt németek, de ezeket, ha valóban itt laktak, a Vata felkelés alatt minden bizonnyal megölték vagy elűzték, mert a pogány lázadás éle főképen az idegen keresztények ellen irányult. Salamonnak tehát, ki a Kreenfeld szó német eredete mellett foglalt állást, igaza lehet, amikor kétségbevonja az idegen név használatát a keresztes hadjáratok előtt.⁵³⁾ Épen ezért azt az általánosan elfogadott nézetet, mintha egy régebbi idegen, mégpedig germán származású elnevezés után keletkezett volna a magyar Kelenföld helynév, nem vagyunk hajlandók elfogadni. Mert alig hihető, hogy a mai Tabán területét nem már előbb, hanem minden kapcsolat és jelentőség nélkül csak a tatárdulás után nevezték volna el Kelenföldnek, vagyis egy olyan időben, amikor az idegenek, s főleg a németek bevándorlása — amint azt a Várhegyre települt német lakosság nagyobb száma igazolja — még erősebb lett. Mindenesetre érdekes jelenség, hogy úgy a magyarság, mint a németiség a maga elnevezését tartotta fenn. Ezt annál is inkább megtehették, mert Kelenföld, ha egy időben külön községként szerepelt is, nem volt önálló város, mint Pest, vagy a későbbi Buda,

hanem csak városrész, melyet lakossága s a környék szőlőinek birtokosai az ő sajátos, mondhatni népies s csak egymásközt használt névmegjelölésükkel láttak el.

Okmányszerűen e települést legtöbbször nem is Kelenföldnek, vagy Creynfeldnek, hanem Pestnek nevezték, de kisebb területénél fogva megkülönböztetésül a nagyobb vagy régibb Pesttől (maior Pest, vetus Pest, antiqua Pest) *Kis-Pest* (parvus vagy minor Pest) néven jelölték meg.⁵⁴ Ezt az elnevezést megtalálni a XIII. század elejétől kezdve, úgyszólván Mátyás király uralkodásáig, pedig akkor már régen mint Buda várának alsó városaként szerepelt (paroch. s. Gerardi de suburbio oppidi Budensis alias novi montis Pestiensis).⁵⁵ Kis-Pest neve a középkorban tehát egyformán ismeretes volt az itt lakók előtt, amit akár hivatalos megjelölésnek is nevezhetnénk, mert fontosabb oklevelekben a népies kifejezés mellett közelebbi megjelölésként Kis-Pest nevét is fel szokták tüntetni. Ez volt az általánosan elfogadott elnevezés, amihez jogi szempontból valószínűleg Pest városa is ragaszkodott, mert épen a névegyezéssel igazolhatta legjobban Kis-Pest hovátartozását (uterque Pest).⁵⁶ Nekünk viszont a Pest szó ismétlődése igen jó útbaigazításul szolgál arra nézve, hogy hol kell Kis-Pest, vagyis Kelenföld helyét keresnünk. Mindazok, akik Kis-Pestet a Gellérthegy által Pest városától s a lágymányosi rész akkori mocsaras partvidéke miatt még a Dunától is teljesen elszakítva, a ma tévesen megjelölt Kelenföldre helyezik át, elfelejtik, hogy e település elsősorban révhely volt (portus Danubii, portus Pest)⁵⁷, hiszen innen származik mindkét partnak azonos elnevezése is. Helyét tehát nem is képzelhetjük el másutt, mint a mai Belvárossal szemben fekvő partvidéken, hol a mai, részben lebontott tabáni városrész fekszik. Bár a Gellérthegy déli lejtőjén is megtalálták az emberi kultúra régibb nyomait, de úgy látszik, hogy ennek nem volt folytatása.⁵⁸ Lakottságának talán azért nem volt állandó jellege, mert csak függeléke lehetett a mai Tabán helyén virágzott nagyobb letelepülésnek. Ezt bizonyítja, hogy a régebbi kor sírleletein kívül a mai Kelenföld-Lágymányosnak nevezett területen letelepülést igazoló nyomokra a magyarkori időkből eddig nem akadtak.

A különböző elnevezések mellett a legtöbb zavart azonban a titokzatos Kreenfeld-Creynfeld név szerepe okozza. Úgyszólván minden helytörténeti munka kísérletet tett a név etimológiai magyarázatára, de elégtő választ e kérdésben még máig sem kaptunk. A Kreenfeld-Creynfeld és Kelenföld helynévnek van ugyanis egy *Keren-* vagy *Keremföld* alakja is, mely okmányilag mutatható ki.⁵⁹ A Kerenföld név itt nyilvánvalóan a német Creynfeldnek egy magyaros kiejtés szerinti változata lehet, ami, úgylátszik, arra indította a szómagyarázók többségét, hogy fejtegetéseik során mint láncszemből következtessenek a Kelenföld név német átvételére is. Minthogy e XIII. század végén felbukkanó nevet bár elég sűrűn, kizárólag és egyedül a veszprémi püspökség tizedszedési perügyei említik mindaddig, míg egy 1302-ben foganatosított határmegállapítással véget nem vetettek a vitának,⁶⁰ azt kell hinnünk, hogy a Kerenföld helynév ezen oklevelek írójának (aki egy személy lehetett) egyéni írásmódja, megjelölése, melyben érdekes módon alakította át új szóvá a magyar és német elnevezést. Mindössze kb. 10 évre terjedő időközről van csak itt szó, ami

megerősíti előbbi véleményünket, mert sem előtte, sem utána e névvel többé nem találkozunk. A nép tehát a Keremföld változatot nem beszélte, amint nem használhatta a Kreenfeld nevet sem, mely szintén csak elírásból keletkezhetett. A hagyománynak azonban történeti alapja van, s ezért a Kerenföld név sem fejthető meg a németből, amint hogy meddőnek tartjuk eddig mindazon kísérleteket, melyek a germán származás mellett bizonyítanak. Pedig a hozzászólók többsége egybehangzóan a német eredet mellett foglalt állást, de hogy mikor, honnan és milyen jelentéssel került e név hozzánk, azt eldönteniök legalább az eddigi eredmények alapján nem sikerült.⁶¹⁾

Tiltakozunk tehát minden olyan beállítás ellen, hogy »az eredetileg német névből a magyar kiejtés Kelenföldet csinált.«⁶²⁾ »A német bevándorlók által adott név magyaros átidomítása.«⁶³⁾ megoldatlan feltevés. Még a legerőszakosabb nyelvtudományi szószármaztatás, vagy akár fordítás sem képes a *Kreen* és *Creyn* szóból a *Kelen* kifejezést levezetni. A *Keren* névalak felhasználása pedig, amit Podhradczky közbeeső változatnak tekint, hogy a német eredetet plausibilisabbá tehesse, épen a fentebb mondottak alapján megdől.⁶⁴⁾ Borovszky határozott következtetéséből, ki a *Krahe* = varju szó régies alakjának felhasználásával *Kraejenfeld*-ből jutott a magyar kifejezéshez, még egyáltalában nem látjuk bebizonyítotttnak, hogy a magyar Kelenföld alak egy ó-germán helynévből idomult volna át.⁶⁵⁾ Különben sem valószínű, hogy a Gellérthegy környéke valamikor varjak tanyája lett volna. Hiszen maga Bleyer is, ki az említett német helyneveket hajlandó etimológiailag a magyar Kelenfölddel azonosnak tartani, mégis e szavak magyarzóinak kísérleteit teljesen tévesnek minősíti.⁶⁶⁾ Egy jelentéktelen időeltolódásból tehát és az idegen név használatából még nem szabad a magyar elnevezés későbbi keletkezésére következtetni. A bizonyító erejű adatok hiánya a sokszoros nemzeti csapásokban keresendő, melyek egykori fővárosunkat okmányaival együtt elpusztították.

Analógiaként Crefeld, Creginfelt, Creienfelt, Creinfelt meglevő és eltűnt német helyneveket is fel szokták említeni, de ezeknek megfejtését épen úgy bizonytalanság jellemzi, mint a magyarországi változatot.⁶⁷⁾ Többszöri utalással a *Kren* = torma szó jelentését is kapcsolatba hozták, s Kreenfeldet — mely alakzat csak Szent Gellért nagyobb legendájából ismeretes — úgy tüntették fel, mintha az a Gellérthegy környékén bőven termő vad tormáról kapta volna nevét.⁶⁸⁾ Pesty Frigyes azonban már régen kétségbe vonta az összefüggést, mert szerinte teljesen valószínűtlen, hogy a budai s főleg gellérthegyi sziklás talaj a tormatermelésről lett volna híressé.⁶⁹⁾ A kombinációt bátran elejthetjük, melynek már csak azért sincs hitelt érdemlő alapja, mert maga a *Kren* szó nem is német, hanem szláv eredetű. De épen így tévesen hivatkoznak *Crainfeldre* is, melynek nevét az itt letelepedett carinoliai németek, azaz karintiaiak adták volna származásuk megjelölésére.⁷⁰⁾ Ma már tudjuk, hogy Kelenföldön nem karintiaiak, hanem szászok telepedtek le, akiket erőszakos birtokfoglalásaik miatt a szomszédos területek tulajdonosai, a kánai és telki apátság perbe fogott.⁷¹⁾

Pauler Gyula szerint a *Grünfeld* szó felel meg legjobban Creynfeldnek, s nevét a szászoktól nyerte volna »melyet a magyar nyelv fordításban

Kelenföldre alakított át.⁷²⁾ Véleményét kissé önkényesnek, merésznek tartjuk, s mert állítását nem okolja meg, kénytelenek vagyunk azt topográfiai tévedésére visszavezetni. Azt hitte ugyanis, hogy a mai helytelenül megnevezett Kelenföld helyén volt az eredeti település, melyen még az ő idejében is kiterjedt gazdag rétek feküdtek. Ide képzelte a révhelyet is, s ezért vezette Szent Gellért útját a Lágymányosi Dunaparton keresztül a Gellért-hegy szikláihoz.⁷³⁾ Feltevése — figyelmen kívül hagyva téves helymegjelölését — csak abban az esetben volna elfogadható, ha igazolni lehetne a délnyugati németiség itteni letelepedését. (Itt azonban, mint fent jeleztük, szászok laktak.) A hesseni tartomány Spessart vidékén ugyanis a *grün* szót régies alakjában grein-nek mondták, amiből kemény hangzással esetleg a *crein* változat s így Creynfeld eredete is önálló értelmi jelentéssel volna magyarázható.⁷⁴⁾ De e feltevésnek legjobban a hegyek közé szorított szűk völgy helyzete és beépítettsége mond ellent, ahol sem zöld mezők, sem rétek nem adhattak impulzust a helynév keletkezésére.

A kutatók tekintélyes része a nyelvtudomány névelmezési módszerével párhuzamosan a krónikák szövegét vette vizsgálat alá. Már többen utaltak a magyar hún-monda és a Niebelung-ének hely- és személynevei közötti összefüggésekre, melynek kapcsán a mi Kelenföldünk is újabb megvilágításba került.⁷⁵⁾ Kézai és az ő nyomán a többi krónikások közvetlen elevevéssel írták le a széteső birodalom eseményeit, melynek középpontjában a német éposz hősnője, a bosszut álló Krimhild állt. Az Attila fiai közt dúló testvérharcot egy 15 napig tartó döntő ütközet fejezte be s ennek emlékét nevezték még Kézai korában is Krimhild csatájának. (Istud enim est prelium, quod Huni prelium Crumhelt usque adhuc nominantes vocaverunt.) Egy másik helyen pedig (Remanserant quoque de Hunis virorum tria milia ex prelio Crimildino erepti per fuge interfugium.)⁷⁶⁾ Az ütközetet megemlíti Kézai a magyar történeti részben is etimologizáló szándékkal Vér-Bulcsuról: pro eo enim Verbulchu est vocatus, quia cum avus eius in proelio Crimildino per Teutonicos fuisset interfectus.⁷⁷⁾

A Krimhild név krónikáinkban a Crumhelt, Crimiheld, Kremhelylch, Kreinheilt stb. alakban fordul elő.⁷⁸⁾ E formáknak rokonhangzása Kreenfeld — Creynfelddel és a csatának körülbelüli helymegegyezése váltotta ki a névkölcsönzés és így a német alapítás gondolatát, melyben mindazok, akik a német monda hatását igyekeztek kimutatni, biztos támpontot véltek felfedezni állításaik bizonyítására.⁷⁹⁾ Ez az összefüggés azonban korántsem olyan erős, hogy abból messzebbmenő következtetéseket lehetne vonni. A feltevésekben csak annyira szabad mennünk, hogy a krónikás ismerhette és fel is használta a német hőséposz egyik változatát, anélkül azonban, hogy ezt tartalmilag is feldolgozta volna. Hiszen a *prelium Crumhelt* leírása teljesen ismeretlen a német mondából s ezért sokkal valószínűbbnek tartjuk Karácsonyi és Hóman feltevését, kik éppen ellenkezőleg egy magyar történeti esemény visszavetítését látják a krónikás elbeszélésében.⁸⁰⁾ Az a heves küzdelem, melyben a krónikás szerint annyi német vér ömlött, hogy a Duna vize Sicambriától, azaz Aquincumtól lefelé napokig ihatatlan volt, (In quo quidem prelio tantus sanguis germanicus est effusus, quod si Teutonici ob dedecus non celarent et vellent pure reserare, per plures dies in Danubio aqua bibi non poterat, nec per homines, nec per pecus, quoniam

de Sicambria usque urbem Potentie sanguine inundavit.)⁸¹⁾ erősen emlékeztet a pogány magyarság 1047-ben történt felkelésére, amikor Vata emberei itt Kelenföldön (Kreenfeld) Gellért püspökkel együtt igen sok keresztényt is megöltek.⁸²⁾ E keresztények többsége pedig minden valószínűség szerint nemcsak a magyar hercegek fogadására érkezett egyházi és világi küldöttek tagjai, hanem az itt élő és Vata üldözései elől ide menekült nagyszámú németesség lehetett, akiknek soraiban, úgy gondoljuk, Péter híveinek elszánt német harcosai is ide sereglettek. Az utóbbiak lehet, hogy hódolási, avagy esetleg azzal a szándékkal jöttek össze, hogy a magyar hercegeket visszatérésre kényszerítsék. De azt sem tartjuk lehetetlennek, hogy a német vitézek a hercegek átkelését szerették volna megakadályozni s épen az ő ellenes magatartásuk volt a harc előidézője. A hercegek nem avatkoztak be az ütközetbe s a vérontást sem akadályozták meg, mert a hozzájuk csatlakozott magyarok különben nem harcoltak volna tovább Péter király ellen. Engedékenységük arra enged következtetni, hogy itt csak bizonyos fenntartással beszélhetünk egy kizárólagosan keresztények elleni gyűlöletről és üldözésről. Az itteni összecsapás a zavaros időkben egymást kergető események kirobbanása volt, melynek forrását egyéb okokban kell keresnünk. Itt nem annyira a pogányság, mint inkább az idegen keresztények gyűlölt uralmával, a németek dölyfös viselkedésével elégedetlen magyarság vívta meg első függetlenségi harcát.

A püspökök megölésével kezdődött harc heves és elkeseredett küzdelemmel fejeződhetett be, mert másként nem tudjuk megérteni, miként lehetett az itt elesett keresztények oly nagy tömegéről beszélni. (Illo enim die tanti Christiani trucidati sunt, quorum numerum novit solius Dei clementia.)⁸³⁾

Ez a véres, a nép által még később is emlegetett prelium de Kreinfeld lehetett tehát a különböző feltevések anyagát adó prelium Crumhelt, melynek megfejtését legtöbbször a Krimhild névből való származással igyekeztek magyarázni. A német hőseposz kétségtelen hatása azonban a krónikás elbeszélésében csupán személynévalakra zsugorodott össze, de benne a költői szabadság egy helyi hagyományt használt fel.⁸⁴⁾

De az eddigi érvelésekkel szemben igen természetesen ellentétes véleményekkel is találkozunk, melyek a kérdést egyszerűen úgy látják megoldottnak, hogy a németek torzították volna el Kelenföld nevét Kreenfeldre, s az ő hibás írásmódjukból kapta volna német nevét.⁸⁵⁾ Ennek a lelkes beállításnak azonban épen úgy nincsen meggyőző ereje, mint az ellenkező tábor fejtegetéseinek.

A névszármazás problémájával foglalkozó irodalom teljességének kedvéért meg kell még említenünk a sokat vitatott IV. Béla bullájában előforduló *Kuer* vagy *Köér* földnek — Kőbánya régi nevének — hibás magyarázatán alapuló kapcsolatát Kelenfölddel.⁸⁶⁾ Azonban sem egy téves topográfiai feltevésből, még kevésbé nyelvtudományi szempontokból nem vonhatunk le olyan következtetést, hogy »a németek Kreenföldjét is inkább lehetne a Köér-földből származtatni, mintsem a Kelenföldből«. Magunk részéről azzal zárhatjuk le a Kelenföld név eredetéről folytatott vitát, hogy sem a magyar elnevezésből a német, sem megfordítva egy német szóból a magyar helynév nem származtatható le. A hely egy,

de elnevezése változott az itt élő lakosság többsége szerint. A német megjelölés különben sem volt maradandó, meggyökeresedett elnevezés, mert használata lassankint feledésbe ment.

Kelenföld nevének egészen meglepő megjelölése fordul elő Buda város legrégebbi jogkönyvében (Ofner Stadt Recht), mely egy tilalmi rendelet kapcsán a Szent Gellért-hegy és Sashegy szőlővidékét *Cronfelt*-nek írja. (Item die von Cronfelt von der fremder wein wegen, dass sye dy nicht sullen verkaufen. . . .)⁸⁷⁾ Első pillanatra arra lehetne gondolni, amint-hogy hitték is, hogy a Kreenfeld-Creynefeld-nek, esetleg Grünfeldnek itt egy újabb változatával állanánk szemben, sőt az idegen származás gondolatának, de egyáltalában meg nem győző állításoknak hívei szerint mintha ebben a formájában maguk a németek is eltorzították volna nevét.⁸⁸⁾ Felvilágosításul talán Albert osztrák hercegnek, Zsigmond király vejének egy 1424-ben kelt megerősítő nyilatkozata szolgálhat, melyben Zsigmond özvegyének, Borbálának birtoklási jogát ismeri el.⁸⁹⁾ A királyné birtokai között szerepel Ó-Buda, Szent Jakab, Csepelszigete, majd Kelenföld (Kelenfewlde), amit a hozzátartozó földekkel, szőlőkkel, stb. együtt kell értenünk. A királynői birtok átvitt értelemben koronauradalmi terület volt (s talán innen a Cronfeld név), de ennek lakott része, a tulajdonképeni Kelenföld (villa Kelenföld), mint a többi vár alatti helyek, a Hunyadiak korában beolvadt Buda városába (suburbium).⁹⁰⁾ Az egyesüléstől kezdve már csak a Szent Gellért-hegytől délre fekvő szántóföldek, rétek és szőlők maradtak meg továbbra is a király, illetőleg a korona birtokában mint koronajavak.

Hasonló névmegjelöléssel találkozunk Hans Sachs nürnbergi költő 1541-ben írt elbeszélő költeményében is, melyben a Budát ostromló Roggendorf sikertelen vállalkozását és a törökök kegyetlenségét énekelte meg.⁹¹⁾ Mohamed vezér megérkezéséről s a török tábor elhelyezéséről írja H. Sachs »Sein leger schlug auff das Kronfelt. . . .«, mely terület a veresszakaszok cselekményét kísérő Erhard Schön rendkívül érdekes, nagyalakú fametszetén világosan a mai Kelenföldre vonatkozik.⁹²⁾ Herberstein, ki ugyanazon ostrom leírásában megemlíti naplójában Roggendorf szerencsétlen menekülését, mely a Gellérthegy alatti síkságon elveszett ütközet végzetes következménye volt, szintén Cronfeldet ír.⁹³⁾ Sajnos, olyan térképet, metszetet vagy rajzot, mely Kelenföldnek még a török hódoltság előtti képét tüntetné fel nevével együtt, nem ismerünk. 1567-ben Zyndt Mátyás nürnbergi rézmetsző készítette az első olyan haditérkép ábrázolást, mely a mi szempontunkból is különös érdeklődéssel bír.⁹⁴⁾ A Budát környező falvak és hegyek közül aránytalan hangsúlyozással emelkedik ki a Gellérthegy (Mons S. Gerhardi), melynek lábától nagy kiterjedésű sík terület húzódik dél felé. E síkságnak megadja nevét is Cronfeld jelzéssel.

De amit a németek Cronfeldnek neveztek, azt a magyarok — tekintettel, hogy az eredetileg Kelenföldnek ismert, a mai Tabánnak megfelelő városrész most már Buda közigazgatása alá került — mint az egykor községükhöz tartozó földet, a koronauradalom területét továbbra is Kelenföldnek nevezték. Verancsics tehát helyesen jegyzi meg erről a síkságról, hogy azt Kelenföldnek nevezik, (ex eo campo, qui a meridiana regione subiacet Budae Kelenföld genti apelato)⁹⁵⁾

mert akkor már régen csak az jelentette Kelenföldet. Abban azonban tévedett, hogy akár Kézai, akár a Thuróczi által felhozott átkelési helyet, Pest egykori révhelyét, Kíspestet, azaz Kelenföld helységét is ide helyezte át.⁹⁶⁾ Nemkevésbé érdekes Szerémi György emlékirata Magyarország romlásáról, melyben ezt a későbbi kelenföldi részt különböző alakban írja le: campus Kelemen fedw, Kelemenfelde, Kelewen felde.⁹⁷⁾ Hogy miképpen jutott ezen általa gyakran használt hibás elnevezésekhez, nem tudjuk. Az utóbbi példák azonban világosan mutatják, hogy a koronauradalmi terület fennmaradt Kelenföld elnevezése ejtette tévedésbe a XIX. sz. történeti helymagyarázóit. Amíg a nemzeti föllendülés korában csak a Gellérthegy sziklái és a Dunapart között végighúzódó keskeny házsört kezdték Kelenföld sorának nevezni,⁹⁸⁾ addig 1847-ben Döbrentei Gábor javaslatára Buda város tanácsának közgyűlésén az adatok téves értelmezése alapján most már hivatalosan is a Gellérthegy déli lábánál elterülő síkságot és nem az eredeti település helyét nevezték el Kelenföldnek.⁹⁹⁾ Döbrentei indítványának mentségül szolgálhat, — bár hivatkozása Thuróczi krónikájára történt — hogy a multa visszatekintő kapcsolatok teljes megszűnése miatt, melynek okai a hosszú török elnyomatásban keresendők, épen úgy mint egykor Verancsics, a későbbi állapotokkal beállott változásokat vette figyelembe.

A kelenföldi, illetőleg a mai tabáni területnek még egyéb korai elnevezését is ismerjük. Így találkozunk az *Alhévíz* megjelöléssel, megkülönböztetésül a Felhévíz (Császárfürdő környéke) forrásvidékétől.¹⁰⁰⁾ De használták a *Szent Gellért* helység, vagy városrész (külváros) elnevezést is, az itt állott korai XII. sz.-i híres temploma után, mely a vértanuhalált halt püspök emlékére épült.¹⁰¹⁾

A közelmúltban Katona István foglalkozott Kelenföld nevének eredetével s e kérdésben új irányt jelölt meg a kutatás számára.¹⁰²⁾ A magyarországi kelta szavak emlékeit keresve, Kelenföld nevében a *Cylin* = mészégető kemencét jelentő kelta szó maradványát véli felismerni, amint a Pest és Ofen szavaknak is ugyanezen értelmezés felelne meg. Egy bizonyos, hogy kelták laktak itten s Aquincum is valószínűleg kelta elnevezésnek köszönheti nevét,¹⁰³⁾ amint végelemzésében talán a Duna neve is kelta eredetű¹⁰⁴⁾, de a módosított Kelen névnek a kelta Cylin szóból való származtatását egyelőre mégis csak kísérletnek tartjuk. Az eddig még kellőképpen be nem bizonyított kérdés helyességének eldöntésében a nyelvtudomány hozzászólását várjuk s reméljük, hogy ez a történetileg és egykor kultúrában is annyira fontos hely nemsokára nevével is tiszta fényt fog vetni múltjára. Ez kívánatos volna már azért is, mert eddig szinte hagyomány-szerűen a németiség itteni megjelenésétől tették függővé Kelenföld nevének keletkezését.

A hosszú török uralom alatt természetesen Kelenföld is elvesztette nevét s e budai városrészt a maguk nyelvén nevezték el. Általánosan és teljesen beidegződve a mai *Tabán* elnevezést, mely törökül talpat, a hegy lábát jelenti, török eredetűnek tulajdonítják.¹⁰⁵⁾ Annál érthetlenebb azonban, hogy ennek az elnevezésnek legalább ilyen formában a török leírásokban semmi nyoma sem található s legkorábban is csak 1694-ben bukkanik fel először, még pedig egészen rendkívüli módon mint önálló keltező

hely (Datum Tabanae Die 29. Junii 1694)¹⁰⁶). Így azt kellene feltételeznünk, hogy itt egy a török nyelvből elkorcsosodott, hibásan és rosszul használt névvel állunk szemben, amit csak utólag kíséreltek meg megfelejteni egy eléggé elfogadható, önálló jelentéssel bíró török kifejezéssel, a Tabánnal. A törökök e városrészt tulajdonképpen *Debbághâne* külvárosnak nevezték, amelyhez az ú. n. hátsó külváros is tartozott s nevét az itt lakó tímárok szegényes, vályogból épült műhelyei után kapta.¹⁰⁷) Minthogy a Tabán szó, ha csakugyan török átvétel lenne, egy meglehetősen eltorzított alakban maradt fenn, azt a látszatot adja, mintha e név keletkezése nem is a törökök itteni uralmához kapcsolódna. E feltevés a XVII. század vallásosságával és a keresztény felfogással könnyen magyarázható is lenne, mert úgy a bevonuló győztes hadsereg, mint az újonnan letelepedett lakosság a szerencsétlen korszaknak még az emlékétől is szabadulni igyekezett. Mert nem tudjuk elképzelni, hogy lenne Magyarországon nagy történelmi múltra visszatekintő város, vagy városrész, mely annyi szenvedés és a pogány félhold hatalmának bukása után továbbra is ragaszkodott volna török elnevezéséhez. A küzdelem és gyűlölet sokkal elkésredettebb volt a végső leszámolás korában, semhogy a diadalmas kereszténység egy legyőzött ellenség véres uralmának emlékét őrizte volna meg. Még abban az esetben, ha itt olyan behódolt török lakosság telepedett volna le nagyobb számmal, akik legalább az egymásközi érintkezésben megőrizték és tovább ápolták volna az általuk bevezetett név használatát, még el lehetne fogadni egy ilyen hipotézist, de erről nincsen tudomásunk. S a többi városrészek, hegyek és egyéb helyekhez viszonyítva miért éppen ennek az ostrom alatt úgyszólván teljesen elpusztult s már csak városrésznek sem nevezhető, jelentéktelen területnek hagyták volna meg török nevét? Budának több, nagyobb, nevezetesebb s talán még kevésbé elpusztult külvárosa is volt a visszafoglalás után, amelyek szintén egy-egy hegy lábánál feküdtek, török elnevezésük is fennmaradt s az utókor mégsem adott nevüknek létjogosultságot az újonnan épült városban. S miért csak oly későn, a XVII. század utolsó éveiben eszméltek egykori török voltára?

A kérdéssel még nem foglalkoztunk behatóan, de azt kellene kutatnunk, hogy e névnek nincs-e valamilyen kapcsolata a szerbek itteni, akár még a török korabeli, akár a visszafoglalás utáni időkben engedélyezett letelepülésével? Ugyanis feltűnő, hogy Vác városának rác települését szintén Tabánnak nevezték, pedig azt a városrészt még a legjobb igyekezettel sem lehet hegy lábánál fekvő területnek nevezni s még a tímárok műhelyei is hiányoztak innen.¹⁰⁸) A felszabadulást követő évek telepítési viszonyaiból annyi megállapítható, hogy az itt működő Kamarai Adminisztrációtól csak ideiglenesen kapták meg a számukra kijelölt, akkor legelhagyatottabb, mai tabáni területet. Hivatalosan már 1694-től kezdve a XVIII. századon át Rácváros volt a városrész neve s csak a köznép használta inkább a Tabán elnevezést. De körülbelül az 1810-ben itt történt nagy tűzvész után, főképpen pedig a szerbek megfogyatkozásával mind divatosabbá lett a Tabán elnevezés s ma már hivatalosan is ezt a nevet viseli.

A névnek azonban, úgy gondoljuk, sem történelmi vonatkozása, sem különösebb helyhez kötöttsége nincsen s ezért nem is tudjuk megérteni,

miért használják éppen ezt az egészen késői, immár több mint 200 év óta kísértő idegen jövevényszót? Talán a hozzáfűződő álromantika kedvéért ápolgatjuk még ma is e nevet? Ma, amikor fővárosunk e szegényfoltja, amit némelyek ugyan le nem bontható műemléknek nyilvánítottak, esztétikaellenes, romladozó viskóival végre eltűnt szemeink elől, időszerűtlennek találjuk a hozzátapadt idegen nevet továbbra is fenntartani. Ha fővárosunk vezetősége új és csodálatosan szép városrészt varázsolt e helyre, cserélje fel az elavult nevet is magyarságunk dicsőítésére!

RÉVHELYI ELEMÉR

I.

- 1) Hampel József: Az eraviscus nép és emlékei. Budapest Régiségei IV. 33. old.
- 2) Nagy Lajos: Pest város eredete. Tanulmányok Budapest multjából. III. 15. old.
- 3) Az adatot Nagy Lajos e kötetben megjelent tanulmányának kéziratából vettem, melyet szíves volt átengedni. Hálás köszönet érte.
- 4) Anonymus. Gesta Hungarorum. Cap. I.VII. — Nagy Lajos: id. m. 15—18. oldal.
- 5) Hóman Bálint: A honfoglaló törzsek megtelepedése. Turul. 1912. 91. old. — Hóman B.: Magyar történet. I. 125.
- 6) Fejér. Cod. Dipl. III.₁ 326; IV.₁ 327; VI.₂ 349; VIII.₇ 35; IX.₇ 257; IX.₇ 657 old.
- 7) Melich János: A honfoglalás kori Magyarország. A magyar nyelvtudomány kézikönyve I. 140 old.
- 8) Kézai, M. Florianus: Hist. Hung. Fontes Domestici II. 59. old.
- 9) Thuróczi J. Chronica Hungarorum. pars. I. cap. XI.
- 10) Régi magyar költők tára II. k. 371.
- 11) A hún-magyar kapcsolatok irodalmát feldolgozta Hóman Bálint »A magyar hún-hagyomány és hún-monda« c. munkájában. 1925.
- 12) Hóman Bálint: A Szent László-kori Gesta Ungarorum 55. old. — Eckhardt Sándor: A pannoniai hún történet keletkezése. Századok. 1927/28. LXI—LXII. évf. 632. old.
- 13) Bleyer Jakab: A magyar hún-monda germán elemei. Századok. 1905. évf. 722. old.
- 14) M. Florianus: Hist. Hung. Fontes Domestici. II. 156. old.
- 15) Kovachich M. G.: Sammlung kleiner, noch ungedruckter Stücke... 50 old.
- 16) Fejér. Cod. Dipl. IX. « 706. old.
- 17) Jerney János: Magyar nyelvkinccsek Árpádék korszakából. 1854. »Kelen-föld«
- 18) Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza. I. k. »Kelenföld«.
- 19) Jerney János: Magyar nyelvkinccsek Árpádék korában. — Czuczor G.— Fogarasi J.: A magyar nyelv szótára. III. k.
- 20) Révai Miklós: Untersuchungen über die ungrische Sprache. Zeitschrift von und für Ungarn. 1803. III. B. 371. old.
- 21) Jerney János: Magyar nyelvkinccsek az Árpádék korszakából. Megyer, Magyar. — Ortvy Tivadar: Magyarország régi vízrajza. I. k. 530. old. — Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza I. k.— Podhradczky József: Béla király névtelen jegyzőjének idejekora és hitelessége. 331. old.
- 22) Kézai, M. Florianus: Hist. Hung. Fontes Domestici. II. 72. old.
- 23) Dedek Crescens Lajos: Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye története. Magyarország Vármegyéi és Városai. Pest vármegye. I. k. 202. old.
- 24) Salamon Ferenc: Budapest története. II. k. 79—82. old.
- 25) Kézai, M. Florianus: Hist. Hung. Fontes Domestici. II. 72. old. — Salamon Ferenc: Budapest története. II. k. 82. old. — Domanovszky Sándor: Kézai Simon mester krónikája. 79. old.

- ²⁶⁾ Borovszky Samu : A honfoglalás története. 113. old.
²⁷⁾ Marczali Henrik : A vezérek kora és a királyság megalapítása. A magyar nemzet története. I. k. 118. old. — Prinz Gyula : Budapest földrajza. 64. old.
²⁸⁾ Hóman Bálint. Magyar történet I. 128. old.
²⁹⁾ Anonymus. cap. XLVI.
³⁰⁾ U. o.
³¹⁾ Podhradczy József : Béla király névtelen jegyzőjének idejekora és hitelessége. 331. old. Ortway Tivadar : Magyarország régi vízrajza. I. k. 530. old.
³²⁾ Salamon Ferenc : Budapest története. II. 88. old.
³³⁾ Balla Antal nagyméretű térképe Pest északi határáról 1785-ből. Székesfővárosi III. ü. o.
³⁴⁾ Pleidell Ambrus : A magyar várostörténet első fejezete. Századok. 1934. évf. 187. old.
³⁵⁾ Salamon Ferenc : Budapest története. II. 497. old.
³⁶⁾ Ortway id. m. 530. old.
³⁷⁾ Podhradczy : id. m. 331. old.
³⁸⁾ Pauler Gyula—Szilágyi Sándor : A magyar honfoglalás kútfői. 446. old. jegyzet.
³⁹⁾ Salamon, id. m. I. 329—331. old. ; Kuzsinszky Bálint : Az aquincumi castra kérdése. Arch. Ért. XVII. (1897.) 395. old. — Nagy Lajos : Pest város eredete. Tanulmányok Budapest multjából. III. k. 13—14. old.
⁴⁰⁾ Kézai, M. Florianus : Hist. Hung. Fontes Domestici. II. 72. old.
⁴¹⁾ Anonymus. cap. XXXIX.
⁴²⁾ Prinz Gyula : id. m. 64. old.
⁴³⁾ U. o. 60. old.
⁴⁴⁾ Bertrandon de la Brocquière utazása 1433-ban. Szamota István : Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten. 48. old.
⁴⁵⁾ Pais Dezső : Magyar Anonymus. 15. old.
⁴⁶⁾ Jerney János : Keleti utazása a magyarok őshelyeinek kinyomozása végett. I. k. 17. old.
⁴⁷⁾ Erdélyi László : Árpádkor. 55. old.

II.

- ⁴⁸⁾ Fejér ; Cod. Dipl. IX., 706. old.
⁴⁹⁾ Salamon F. : id. m. II. k. 213. old. jegyz. — Némethy Lajos : Salamon F. »Budapest történeté«-nek bírálata. Arch. Ért. 1886. évf. 167. old.
⁵⁰⁾ Mon. Vespr. 62. old.
⁵¹⁾ Batthyány : S. Gerardi episc. Chanad. scripta et acta. 350. old.
⁵²⁾ Salamon F. id. m. III. k. 5. old. — Madzsar Imre : Szt. Gellért nagyobb legendájáról. Századok, 1913. évf. 513. old. — Hóman Bálint : A Szent László-kori Gesta Ungarorum. 36. old. — Müller Frigyes : A nagyobb Gellértlegenda forrásai és keletkezése. Századok, 1913. évf. 428. old.
⁵³⁾ Salamon F. : id. m. III. k. 6. old.
⁵⁴⁾ Horváth István : Pest szab. kir. városnak régi Ofen német nevééről. 31. old.
⁵⁵⁾ Mon. Vespr. III. 173. old. — Bullae Bonifacii IX. Monum. Vatic. II. 199. old. — Bonfinii, Antonii : Rerum ungaricarum decades IV. (1744.) 153. old. — Bel Matthias : Notitia Hungariae novae historico-geographica. III. 192. old.
⁵⁶⁾ Fejér : Cod. Dipl. IV., 70. old.
⁵⁷⁾ Fejér : Cod. Dipl. II. 129 old. VI., 66. old.
⁵⁸⁾ Érdy János : Kelenföldi pogány sírok. Arch. Közl. II. k. 27. old. — Hampel József : Az eraviscus nép és emlékei. Budapest régiségei. IV. k. 40—41., 52—54. old.
⁵⁹⁾ Fejér : Cod. Dipl. VI., 189 ; VI., 122., 174 ; VII., 501., 532. old. stb.
⁶⁰⁾ Fejér : Cod. Dipl. IX., 731—734. old.
⁶¹⁾ Müller F. M. Újabb felolvasások a nyelvtudományról. 565. old. — Sebestyén Gyula : A magyar honfoglalás mondái. I. k. 424. old. és a következők.
⁶²⁾ Szabó Károly : Emlékiratok a magyar keresztyénség első századáról. 82. old.

- ⁶³⁾ Salamon F. : id. m. II. 213. old.
- ⁶⁴⁾ Podhradczy József : Buda és Pest szab. kir. városoknak volt régi állapotokról. 56. old.
- ⁶⁵⁾ Borovszky Samu : A honfoglalás története. 90. old. — Nagy Géza : Budapest a népvándorlás korában. Budapest régiségei. V. k. 62. old.
- ⁶⁶⁾ Bleyer J. : id. m. 841—842. old.
- ⁶⁷⁾ U. o. 842. old.
- ⁶⁸⁾ Nagy G. id. m. 62. old. — Garády Sándor : Egy budai polgár feljegyzései. Historia. 1931. IV. évf. 129. old.
- ⁶⁹⁾ Pesty Frigyes : Magyarország helynevei. 163. old.
- ⁷⁰⁾ Palugyay Imre : Buda-Pest leírása. 288. old.
- ⁷¹⁾ Fejér : Cod. Dipl. IX. 257. és 659. old. — A pannonhalmi szt. Benedek-rend története. XII. k. 321. old.
- ⁷²⁾ Pauler Gyula : A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. I. k. 544. old. — Pesty F. : id. m. 163. old. — Nagy G. : id. m. 62. old. — Relkovic Néda : Buda város jogkönyve. 113. old.
- ⁷³⁾ Pauler Gy. : id. m. I. k. 544. old.
- ⁷⁴⁾ Schmeller J. A. : Bayerisches Wörterbuch. I. 1371. old.
- ⁷⁵⁾ Podhraczky : id. m. 54. old. — Podhradczy J. : Chronicon Budense. 31. old. — Nagy Géza : Adatok a székelyek eredetéhez. — Hunfalvy Pál : Magyarország ethnografiája. 293. old. — Pesty F. : id. m. 162. old. — Petz Gedeon : A magyar húnmonda. 32. old. — Bleyer J. : id. m. 841—849. old. — Hóman B. : A magyar hún-hagyomány és húnmonda. 68. old.
- ⁷⁶⁾ Kézai, M. Florianus : Hist. Hung. Font. Dom. II. 69. old.
- ⁷⁷⁾ U. o. 72. old.
- ⁷⁸⁾ Bleyer J. : id. m. 835. old.
- ⁷⁹⁾ V. ö. 75. jegyzet.
- ⁸⁰⁾ Karácsonyi János : A székelyek eredete és Erdélybe való települése. Akad. Ért. 19. old. — Hóman B. : A magyar hún-hagyomány és húnmonda. 72. old.
- ⁸¹⁾ Kézai, M. Flor. II. 69. old.
- ⁸²⁾ Batthyány J. : Acta et scripta s. Gerardi. 351. old. — Bécsi Képes Krónika : M. Flor. II. 157. old. — Podhradczy : Chronicon Budense. 98. old.
- ⁸³⁾ Batthyány : id. m. 351. old.
- ⁸⁴⁾ Hóman B. : A magyar hún-hagyomány és húnmonda. 72. old.
- ⁸⁵⁾ Jerney János : Magyar nyelvkinccsek Árpádék korszakából. Kelenföld. — Wenzel Gusztáv : Budai regesták. Magy. Tört. Tár. I. 82. old. — Rupp Jakab : Buda-Pest és környékének helyrajzi története. 164. old. — Schuler Dezső : Adatok a Tabán történetéhez. Statisztikai Közlemények. 12. old.
- ⁸⁶⁾ Schmall Lajos : Buda-Pest utcái és terei. 14. old.
- ⁸⁷⁾ Relkovic Néda : Buda város jogkönyve. 113. old.
- ⁸⁸⁾ U. o. 113. old. — Garády Sándor : Egy budai polgár feljegyzései. Historia. 1931. IV. évf. 129. old.
- ⁸⁹⁾ Wenzel Gusztáv : Borbála és Erzsébet magyar királynék birtokáról. Magy. Tört. Tár. XII. k. 268. old.
- ⁹⁰⁾ V. ö. jegyz. ⁵⁵⁾
- ⁹¹⁾ Bleyer Jakab : Magyar vonatkozású német történeti népelemek. Egyet. Philolog. Közl. XXI. k. 539. old.
- ⁹²⁾ Kelényi B. Ottó : Erhard Schön magyar vonatkozású metszetei. (Különlenyomat a Fővárosi Könyvtár Évkönyve II. kötetéből.)
- ⁹³⁾ Mein Siegmunden Freyherrn zu Herberstein... meines Lebens.... (Abtzug von Cronfeld und Sanct Gotthartperg. A^o 1541.) Kovachich Martin G. : Sammlung kleiner, noch ungedruckter Stücke... 258. old.
- ⁹⁴⁾ Borbély Andor : Zyndt Mátyás nagy haditérkepe hazánkról. Hadtörténelmi Közlemények. 1934. 197. old.
- ⁹⁵⁾ Castigationes Ant. Verantii in Jovium Fragmentum. Kovachich M. G. : Scriptores rerum Hungaricarum minores. II. k. 127. old.
- ⁹⁶⁾ U. o. 127. old.
- ⁹⁷⁾ Szerémi György emlékiratai Magyarország romlásáról. Mon. Hung. Hist. II. osztály I. k. 33., 124., 261., 262., 276., 299., 360. old.
- ⁹⁸⁾ Linzbauer F. X. : Die warmen Heilquellen der Hauptstadt Ofen. 11. old.

- ⁹⁹⁾ Palugyay Imre: Buda-Pest leírása. 153—154., 158. old.
- ¹⁰⁰⁾ Csánki Dezső: Szent-Erzsébetfalva Pest mellett. Századok. 1893. év. 26. old.
- Ortvy id. m. I. k. 174. old.
- ¹⁰¹⁾ Miller J. F.: Epitome vicissitudinum... de urbe Budensi. 104. old. —
- Korabinszky J. M.: Geographisch-Historisches Lexikon von Ungarn. 484. old.
- ¹⁰²⁾ Katona István: Kelta maradvány-szavak a magyar nyelvben. 33. old.
- ¹⁰³⁾ Salamon F.: id. m. I. k. 121. old.
- ¹⁰⁴⁾ Melich János: A honfoglaláskori Magyarország. 8. old.
- ¹⁰⁵⁾ Némethy Lajos: Török mecsetek Budán. 45. old. — Rupp J.: id. m. 167. old.
- ¹⁰⁶⁾ Orsz. Levéltár. Cameral Administr. zu Ofen. Berichte und Schreiben. 1694. VI. 26. No. 65, 67.
- ¹⁰⁷⁾ Evlia Cselebi magyarországi utazásai. Török-Magyarokori Történelmi Emlékek. (Történetírók.) III. 245. old.
- ¹⁰⁸⁾ Tragor Ignác: Vác vára és képei 160., 161. old. és IX. térképmelléklet.